

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਘਰ' ਦਾ ਪਾਠਕੀ ਪ੍ਰਵਚਨ
Harjit Atwal De Naval 'Ghar' Da Pathki Parvachan

ਸਿਮਰਜੀਤ ਕੌਰ (Simarjeet Kaur)

ਖੋਜਾਰਥਣ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ (Research Scholar, Dept. of Punjabi)

ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਦਿੱਲੀ (ਭਾਰਤ)- 110007

Email ID: Ksimarjeet324@gmail.com

ਸਾਰ (Abstract)

ਹਥਲੇ ਖੋਜ-ਪੇਪਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ 'ਘਰ' ਦਾ ਪਾਠਕੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ-ਪੇਪਰ ਵਿਚ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਨਵੇਂ ਨਾਵਲ 'ਘਰ' ਰਾਹੀਂ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਘਰ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲ 'ਘਰ' ਦਾ ਪੂਰਾ ਭੂ-ਖੰਡ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕਤਾ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਸਥਿਰਤਾ ਦੀ ਖੋਜ ਦੀ ਬਾਤ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤਸੱਵਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਬਦਲ ਰਹੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਬਦਲ ਰਹੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਕੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਬਾਹਰੀ ਝੂਠੀ ਸ਼ਾਨੋ-ਸ਼ੌਕਤ ਅਤੇ ਆਰਥਿਕ ਅਮੀਰੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਖੂਨੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਦਾ ਵੱਡੇ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ਰੀਕ ਬਣ ਜਾਣ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਨਾ ਇਸ ਖੋਜ-ਪਰਚੈ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ।

ਕੀਵਰਡ (Keyword): ਪਰਵਾਸ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਟਕਰਾਅ, ਰਿਸ਼ਤੇ, ਆਰਥਿਕਤਾ, ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸੰਬੰਧ, ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ, ਦੋਹਰੀ ਪਹਿਚਾਣ।

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿਚ ਇਕ ਚਰਚਿਤ ਨਾਂ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਜਨਮ ਪਿੰਡ ਫਰਾਲਾ, ਜਿਲਾ ਜਲੰਧਰ (ਹੁਣ ਜਿਲ੍ਹਾ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਪੰਜਾਬ, ਭਾਰਤ) ਵਿੱਚ 8 ਸਤੰਬਰ 1952 ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬੀ.ਏ, ਐਲ. ਐਲ. ਬੀ ਤੱਕ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ 1975 ਤੋਂ 1977 ਤੱਕ ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ਵਕਾਲਤ ਕੀਤੀ। ਜੁਲਾਈ 1977 ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਪਰਵਾਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਨੂੰ ਨਾਵਲ 'ਮੇਰ ਉਡਾਰੀ' ਲਈ ਢਾਹਾਂ ਪੁਰਸਕਾਰ ਮਿਲ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਨਾਵਲੀ ਵਿਧਾ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਨਮੂਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਨਾਵਲ 2024 ਵਿਚ 'ਘਰ' ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਆਪਣੇ ਬਿਰਤਾਂਤਕ ਕਲੇਵਰ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸਮਕਾਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਵਾਪਰਦਾ ਦੇਖਿਆ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਾਠਕਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸਨਮੁੱਖ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸਨੇ ਪਰਵਾਸ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਇਆ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿੱਧਾ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਇਕਾਈ 'ਘਰ' ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲਾਂ ਵਿਚ ਵੱਖਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਵੱਖਰੀ ਥਾਂ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਧਰਾਤਲ ਦੀਆਂ ਦੁਸ਼ਵਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਨੁਕਤੇ ਪਰਵਾਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੇ।

ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਵਜੂਦੀ ਸੰਘਰਸ਼:-

ਪਰਵਾਸ ਨਾਵਲ ਦਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਪਾਤਰ ਮੁਲਕ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਖੁਦ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸ ਥਾਂ ਦਾ ਹਾਂ? ਕਿਹੜਾ ਘਰ ਮੇਰਾ ਹੈ? ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਜਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਲ-ਮਿਲ ਸਕਿਆ ਹਾਂ ਜਾ ਨਹੀਂ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਗਾਨੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਜਾ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕ ਕਈ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਡਾ. ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

“ਵਿਕਸਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪੰਜਾਬ 'ਚੋਂ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਆਪਣੀ ਸੋਚ, ਆਪਣਾ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਚੱਜ-ਅਚਾਰ ਹੈ। ਬਹਿਰੂਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਮੁਤਾਬਕ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕ ਬਦਲੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਮੰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਮੰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਵਿਕਸਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧ, ਟਕਰਾਅ, ਤਣਾਅ ਅਤੇ ਦਵੰਦ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਰਤਾਰਿਆਂ, ਸੰਕਟਾਂ ਤੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨਾਲ ਦੋ-ਚਾਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।”

ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ- 'ਪਰ' ਅਤੇ 'ਵਾਸ'। ਇੱਥੇ ਪਰ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਪਰਾਇਆ, ਬੇਗਾਨਾ ਆਦਿ ਅਤੇ ਵਾਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਵਾਸਾ ਜਾਂ

ਵਸਣਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੋਇਆ ਪਰਾਏ ਥਾਂ ਜਾਂ ਧਰਤੀ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਵੱਸਣ ਵਾਲਾ। ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਇਹ ਵਰਤਾਰਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿਣਾ ਸਦਾ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਖਾਸਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਿਹਤਰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਆਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਖਿੱਤਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਡਾ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

“ਪਰਵਾਸ ਇਕ ਅੰਤਰਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ, ਜੋ ਇੱਛਾ ਤੰਤਰ ਦੇ ਦਬਾਅ ਵਿਚ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸਗੋਂ ਸਾਬਤ ਰੋਟੀ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਲਈ ਜਰਖੇਜ਼ ਜ਼ਮੀਨ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਲੰਮੀ ਪਰਵਾਜ਼ ਵੀ ਭਰਦਾ ਹੈ।”²

ਪਰਵਾਸੀ ਸਾਹਿਤ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਪਾਸਾਰ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਵੱਖਰੇ ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵਨ ਅਨੁਭਵ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਵਿਧਾਵਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਦੇ ਆਰੰਭ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਹੁਣ ਤਕ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦੇ ਢੰਗ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਹਰ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਅਨੁਕੂਲ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਗਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਹਰ ਉਸ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਸਾਹਿਤ ਰੂਪਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣੇ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:

“ਚੰਗੇ ਹਾਲਾਤ ਤੇ ਸੁਖਾਵੇਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੁੱਢ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੱਥਰ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਚੰਗਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮਿਲਦਾ ਮਨੁੱਖ ਉਪਰ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ, ਫਿਰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਤੇ ਸੂਚਨਾ ਪਾਸਾਰ ਹੋਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਚੰਗੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲਗਪਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਪੁਰ, ਮਲਾਇਆ, ਬਰਮਾ, ਚੀਨ, ਇੰਗਲੈਂਡ, ਯੂਰਪ, ਆਸਟਰੇਲੀਆ, ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ ਗੱਲ ਕੀ ਕਿਹੜੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਈਚਾਰਾ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਰੋਂਦ ਅਤੇ ਸਥਾਪਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।”³

ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਿਕ ਤੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਿਲੱਖਣ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਹੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਦੀ ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਇਕ ਗਲੋਬਲ ਵਰਤਾਰੇ ਦਾ ਰੂਪ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਗਈ ਹੈ। ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ ਅਨੁਸਾਰ:

“ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਭਾਰਤੀ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਗਲੋਬ ਦੇ ਹਰ ਖੂੰਜੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਜਾਣੀ

ਚਾਹੀਦੀ ਕਿ ਅੱਜ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵੀਕਰਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਘਟੇ ਘੱਟ ਅਕਾਦਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ।”⁴

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਲਿਖੇ ਨਾਵਲ ‘ਘਰ’ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਭਾਰਤੀ ਮੂਲ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਾਵਲ ਦੇ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਆਰਵ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰੇਕ ਪੱਖ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਰਵ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਪਾਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਟੁੱਟਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ, ਵਿਪਰੀਤ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸਰਗਰਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹਰੇਕ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਨਾਵਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿਚ ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਸਮੱਸਿਆ ਉਸਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਟੁੱਟਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਕਿਤੇ ਉਹ ਉਦਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਪਰ ਬੈਠੇ ਸ਼ੈਤਾਨ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਦੇਖ ਕੇ ਨਵੀਂ ਮੁਸੀਬਤ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਤੇ ਲਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਆਸ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸ ਗਿਆ ਮਨੁੱਖ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਚਕਾਚੌਂਧ ਵਿਚ ਫਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਚਾਹ ਕੇ ਵੀ ਉਸ ‘ਚੋ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਪਾਉਂਦਾ ਜਿਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਅਸੀਂ ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਤੋਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ:-

ਇਕ ਦਿਨ ਸੁਚੇਤਕ ਆਖਣ ਲੱਗਾ, “ਗੁਰਮੁਖਾ, ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਮਾਜ 'ਚ ਫਨਾਰ ਹੋ ਗਏ ਆਂ, ਸਾਡਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ।”

“ਭਰਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਸ਼ੁਰੂ 'ਚ ਹੀ ਦੇਖ ਲਿਆ ਸੀ ਇਕ ਕਲਚਰ ਸਾਨੂੰ ਖਾ ਜਾਏਗਾ।”⁵

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਤੇ ਵਰਜਿਤ ਜਿਨਸੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਬੇਬਾਕ ਬਿਆਨੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਿਕ ਛੇਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤੀ ਪਾਤਰ ਉਸਾਰੀ ਅਤੇ ਕਥਾ ਰਸ ਉਸਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਥਾ ਯੁਕਤਾਂ ਹਨ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਨਾਵਲ ‘ਘਰ’ ਜਿੱਥੇ ਘਰ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਹੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਸੰਕਲਪ ਵਜੋਂ ਨਾ ਵਰਤਦਾ ਸਗੋਂ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਨਾਵਲ ‘ਘਰ’ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪਰਵਾਸੀ ਲਈ ਘਰ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਸਮੇਂ ਦੂਰੀ ਅਤੇ ਤਜਰਬੇ ਨਾਲ ਬਦਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦਾ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਆਰਵ ਜੋ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਨਵੇਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਧੁੱਪਾਂ ਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਇਹ ਨਾਵਲ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੂੰਝਲਦਾਰ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੀ ਬੁਣਤ ਬੁਣਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰ ਇਸ ਗੂੰਝਲ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਇੱਕ ਘਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਜਬੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤੀਸਰਾ ਉਹ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਘਰ’ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ

ਇਸ ਵਿਚ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਨਿਜ਼ਾਮ ਅਧੀਨ ਹੋ ਰਹੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਬੁੜ੍ਹਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ‘ਘਰ’ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਤਰ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਪਰਵਾਸ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣਾ ਲੋਚਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜੋ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਜੰਮ-ਪਲ ਹੈ ਉਹ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮਾਰੈਲ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਡੋਰ ਡਾਵਾਂਡੇਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲ ਸਮਕਾਲੀ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਸਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਮਨੋ-ਸੰਦਰਭਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ, ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਣਾਉ, ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ, ਪਰਵਾਸ ਅਤੇ ਵਜੂਦੀ ਸੰਘਰਸ਼, ਦੇਹਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਅਤੇ ਟੁੱਟਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮੁੱਲ, ਔਰਤ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਘਰ ਦੀ ਧਾਰਨਾ, ਖੋਹ ਅਤੇ ਯਾਦਾਂ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਭਾਰ, ਆਰਥਿਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਸਥਿਰਤਾ ਦੀ ਖੋਜ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਮਾਨਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਫ਼ਰੋਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਰਤਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਵਰਤਮਾਨ ਹਕੀਕਤ ਦਾ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਖੋਹ ਅਤੇ ਯਾਦਾਂ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਭਾਰ ਅਤੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ:-

ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਜੰਮੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਉਦਾਹਰਣ ਤੌਰ ਤੇ ਦੋਹਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਘਰ ਹੀ ਹੋਂਦ। ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਘਰ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਟਵਾਲ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਆਪਣੇ ਅਤੀਤ ਵੱਲ ਝਾਕਦਾ ਆਪਣੇ ਪਿਛੋਕੜ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਅਤੇ ਖੋਹਾਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਭਾਰ ਵਿਚ ਨਾਲ ਲੱਦਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਕੁਦਰਤੀ ਬਿਰਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਦੀ ਕੁਝ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਨੋ ਵਿਸਾਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਦੀ ਉਹ ਭੁੱਲਣਾ ਵੀ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਉਹ ਯਾਦਾਂ ਪਈਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਗੂੜ੍ਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਾਤਰ ਸੁਚੇਤਕ ਜੋ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਘਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਘਰ ਉਸਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਉਸਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕਰਕੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਘਰ ਦੀ ਕੀਮਤ ਚੰਗੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤੜਫ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਇਹ ਘਰ ਵੇਚਣ ਤੋਂ ਇੰਨਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਇਸ ਘਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਬਚਪਨ ਬੀਤਿਆਂ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਹਨ ਪਰ ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਉਸਦੀ ਹਰ ਗੱਲ ਅਣਸੁਣੀ ਕਰਕੇ ਘਰ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਬਦਲਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤੇ :-

ਹਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪਰਿਵਾਰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਇਕਾਈ ਹੈ। ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦਾ ਇਕੱਠੇ ਇਕ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਸਾਂਝੇ ਯਤਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕਾਮ ਸੰਬੰਧਾਂ ਉੱਪਰ ਰੋਕ ਨੇ ਹੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ

ਹੈ। ਪਰਿਵਾਰ ਇਕ ਆਰਥਿਕ ਇਕਾਈ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਵਾਰਿਸ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਉੱਤਪਤੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਇਹੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਸਮੇਂ ਉਹ ਇਕ ਜੁੱਟ ਹੋ ਕੇ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬੁੱਢੇ ਹੋਏ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਵੱਲੋਂ ਸੰਭਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸਾਰਾ ਵਰਤਾਰਾ ਪੂਰਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਜੰਮੇ-ਪਲੇ ਬੱਚੇ ਆਪਣੀ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਨਿੱਜਤਾ ਨੂੰ ਭੰਗ ਨਾ ਕਰਕੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਉਪਰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਨ-ਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣਾ ਲੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਰਿਸ਼ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਵਜੋਂ ਉੱਭਰਦੇ ਹਨ। ਪਰਵਾਸ ਗਿਆ ਮਨੁੱਖ ਦੇਹਰਾ ਸੰਤਾਪ ਭੋਗਦਾ ਹੈ ਇਕ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਪੱਛਮੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਉਸਦੇ ਰੋਜ਼ਮਰਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਇਹ ਸੋਚਣਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੈਂਟ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੱਟ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਮਾਂ ਬਰਾਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਵੱਟ ਦੇ ਰੌਲੇ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਬੰਦੇ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹੱਟਦੇ, ਇਹੀ ਜ਼ਮੀਨ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਖੂਨੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਚਿੱਟਾ ਕਰਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਸ਼ਰੀਕ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਮਾਰ ਨਾਵਲ ਦਾ ਪਾਤਰ ਸੁਚੇਤਕ ਭੋਗਦਾ ਹੈ:-

“ਸੁਚੇਤਕ ਵਾਰ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਅਤੀਤ ਵੱਲ ਮੁੜਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਦਾ ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਹ ਫੜ ਲੈਂਦਾ ਸਾਂ। ਉਹ ਆਖਦਾ, “ਗੁਰਮੁਖਾ, ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਐ ਕਿ ਤੇਰੇ ਕੋਈ ਭਰਾ ਨਹੀਂ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ ਦੇ ਭਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਰੀਕ ਹੁੰਦੈ, ਜਿਹਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਵੰਡਾਉਣੀ ਹੁੰਦੀ ਐ।”

ਆਰਥਿਕਤਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਸਥਿਰਤਾ ਦੀ ਖੋਜ:-

ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਪਰਵਾਸੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਂ ਘਰ ਬਣਾਉਣਾ ਇਕ ਆਰਥਿਕ ਅਤੇ ਜ਼ਜ਼ਬਾਤੀ ਦੋਹਾਂ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ਮਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਨੀਵੇਂ ਤੋਂ ਨੀਵੇਂ ਦਰਜੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਰਤਾ ਚਾਹੀਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਰਥਿਕ ਵਸੀਲਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਿਰ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਗਿਆ ਮਨੁੱਖ ਅਜਿਹੀ ਸਮਝ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਆਮਦਨੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਨਾ ਕਿ ਉਸ ਆਮਦਨੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲ।

ਨੌਕਰੀਆਂ ਦੀ ਕਮੀ, ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਰੁਕਾਵਟ, ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਪਰਵਾਸੀ ਕਿਰਿਆਵਾਂ, ਘਰ ਖਰੀਦਣ ਦਾ ਦਬਾਅ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਸੇ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਮਸ਼ੀਨ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਉੱਤੇ ਤਰਜ਼ੀਹ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਨਵਾਂ ਨਿਜ਼ਾਮ ਪਰੰਪਰਕ ਰਵਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਗਿਕਤਾ ਉੱਤੇ ਸਵਾਲੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਲਈ ਗੰਭੀਰ ਚਣੌਤੀਆਂ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਦੇਹਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਅਤੇ ਟੁੱਟਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮੁੱਲ:-

ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਸਿਰਫ਼ ਆਰਥਿਕ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਇਸ ਨਾਲ ਪਹਿਚਾਣ

ਦੀ ਟਕਰਾਅ ਵੀ ਜੁੜੀ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਬਰਤਾਨੀਆਂ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਬਹੁ-ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸਮਾਜ, ਵਿਕਸਤ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਅਰਥ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਗਲੋਬਲ ਸਰਮਾਏ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਿਅਕਤੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਕਿਸਮ ਦੇ ਖੁਪਤ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਬੜਾਵਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਨਿਜ਼ਾਮ ਪਰੰਪਰਕ ਰਵਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਗਾਠਨ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਡੂੰਘੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਖ਼ਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਅਣਵਿਕਸਤ ਜਾਂ ਘੱਟ ਵਿਕਸਤ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਿਜ਼ਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਚਣੌਤੀ ਭਰਪੂਰ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਵਚੇਤਨ ਵਿਚ ਦੇਸੀ ਰਵਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਜਾਤੀਗਤ ਸੰਸਕਾਰ ਵੱਸੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਨਾ ਤਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨਵੇਂ ਮਾਰੋਲ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕਸੁਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਫਸੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀਆਂ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਵਿਚਲੇ ਫ਼ਰਕ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤਨਾਓ ਵੱਧਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸਦਾ ਸਿੱਟਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਵਿਚ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਆਰਵ ਅਤੇ ਆਨੰਦੀ ਦੇ ਟੁੱਟਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ, ਸੀਸਾ ਦਾ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਸੁਚੇਤਕ ਦੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਉਸਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਖਿਲਾਫ਼ ਦੂਜੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣਾ ਆਦਿ ਜਿਸਨੂੰ ਸੁਚੇਤਕ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਪਾਉਂਦਾ।

“ਇੰਡੀਆਂ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਚ ਰਹਿੰਦੇ।” ਸੁਚੇਤਕ ਦਾ ਸਾਫ਼ ਇਸ਼ਾਰਾ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੁੜੀ ਜੀਤੀ ਵੱਲ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਇਕ ਅਫਰੀਕਨ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਤੋਂ ਇਕ ਇਕ ਬੱਚਾ ਸੀ।”⁷

ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜਿੱਥੇ ਆਪਣੇ ਅਤੀਤ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨਾਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਾਂ ਵਿਆਹ ਆਦਿ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੁਕੀ ਨਾ ਵਿਖਾਉਂਦੀ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਲੋੜਾਂ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਘਰ-ਬਾਰ, ਮਾਂ-ਪਿਓ ਨੂੰ ਵੀ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਡਾ. ਜੇ. ਬੀ. ਸੇਖੋਂ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:-

“ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਪਰਵਾਸੀ ਜੀਵਨ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਗਈ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਥੋਂ ਦੀਆਂ ਫਿਊਡਲ ਮਿੱਥਾਂ ਦੀ ਮਗਰੀ ਕੁੱਕੀ ਫਿਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਿੱਥਾਂ ਮੂਲ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਉੱਚਤਾ, ਭੂਤਕਾਲ ਦੇ ਮੋਹ, ਮੂਲਵਾਸੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਸਰਵਮੁਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਤਰਆਧੁਨਿਕ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਭੋਗਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿਖੰਡਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।”⁸

ਇਉਂ ਦੋਹਾਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿਚਲੀ ਸੋਚ ਦਾ ਜੋ ਫ਼ਰਕ ਹੈ ਉਹ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਕਟ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥੋਂ ਜਾਂਦੀ ਹੋਈ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਸ ਘਰ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਰਵ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਘਰ ਦੀ ਕੀਮਤ ਉਸਦੇ ਪੁਤਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਰੱਤੀ ਭਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ:

“ਗੁਣੀ ਕਹਿੰਦਾ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਵਾਧੂ ਦੀ ਸਿਰਦਰਦੀ ਲਈ ਜਾ ਰਹੇ ਓ, ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਇਹ ਘਰ ਚੈਰਿਟੀ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਵਾਂ।”⁹

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪਰਵਾਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਅਤੇ ਨਸਲਵਾਦ ਵੀ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਗੁਣਵੰਤ ਨੂੰ ਨੇਕਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਜਿਸ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਅਸੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ:-

“ਗੁਣਵੰਤ ਦੀ ਜੌਬ ਕੰਟਰੈਕਟ ਬੇਸਫ਼ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਨਿਸਚਤ ਸਮੇਂ ਲਈ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਕਦੇ ਇਕ ਸਾਲ ਲਈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਦੇਰ ਉਹ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਤਕ ਵਿਹਲਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਜਦ ਕਦੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਬਦਲ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਾਂ ਵਰਗਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਜੌਬ ਜਲਦੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ। ਨਸਲਵਾਦ ਦਾ ਇਕ ਇਹ ਪੱਖ ਵੀ ਸੀ।”¹⁰

ਔਰਤ ਦਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਘਰ ਦੀ ਧਾਰਨਾ:-

ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਔਰਤ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਘਰ ਨੂੰ ਇਕਾਈ ਵਜੋਂ ਸੰਭਾਲਦੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਉਹ ਨਵੇਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਵੀ ਲੜਦੀ ਹੈ। ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਤੜਫ਼, ਇਕੱਲਾਪਨ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ, ਖੁਦ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਨਾਵਲ ਰਾਹੀਂ ਪਰਵਾਸੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਔਰਤ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ ਆਨੰਦੀ ਅਤੇ ਸੀਸਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਆਨੰਦੀ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਔਰਤ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੀ ਇਕੱਲੀ ਹੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਹੀ ਸੀਸਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਘਰੇਲੂ ਔਰਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਹੀ ਦੇਖਦੀ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਘਰ ਪ੍ਰਤੀ ਧਾਰਨਾ ਵੀ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਸੀਸਾ ਜਿਸਦਾ ‘ਘਰ’ ਹੀ ਪੂਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਹੈ ਉੱਥੇ ਆਨੰਦੀ ਘਰ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੇਚ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਅਤੀਤ ਉਸਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਰੋੜ੍ਹਾ ਨਾ ਬਣੇ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਪਰਵਾਸ ਵਿਚ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਸੰਬੰਧ, ਔਰਤ-ਮਰਦ ਦੀ ਦੋਸਤੀ, ਵਿਆਹ ਬਾਹਰੇ ਸੰਬੰਧ ਤੇ ਅਣਵਿਆਹੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਵਿਚਾਰਿਆ ਹੈ। ਨਾਵਲਕਾਰ ਨੇ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਟੁੱਟ-ਭੱਜ ਦੇ ਸੰਕਟ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਝਰੋਖੇ ਰਾਹੀਂ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਕਾਮਨਾ ਦੀ ਵਕਤੀ ਉਤੇਜਨਾ ਅਧੀਨ ਤੇਜੀ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮਨੋ-ਕਾਮਨਾ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨਾ ਮਿਲਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਹ ਵਕਤੀ ਸੰਬੰਧ ਛੇਤੀ ਹੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸਮਾਨਤਾ ਵਾਲੇ ਪੱਛਮੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਰਹਿਣੀ-ਬਹਿਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲ ਵੀ ਤਬਦੀਲ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਸਦਾਂ ਤੋਂ ਹਨ੍ਹੇਰਿਆਂ ਅਤੇ ਹਾਸੀਏ ਉੱਤੇ ਧਕੇਲੀ ਹੋਈ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਨੇ ਪੂੰਜੀਵਾਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰਤਾ ਹੋ ਕੇ ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਮਰਦ ਦੇ ਜਗੀਰੂ ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਪਿਤਰੀ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣੀ

ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਡਾ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਹਿਰੂ ਦਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਹੈ:-

‘ਪਰਵਾਸੀ ਔਰਤ ਦੀ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਆਰਥਿਕ ਸਥਿਤੀ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ।’¹¹

ਡਾ. ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:-

‘ਪਰਵਾਸੀ ਪੰਜਾਬੀ ਇਸਤਰੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਤੇ ਮੇਰੀ ਜਾਂਚੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਅਨੁਭਵ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ‘ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਤਨ, ਮਨ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸੰਪੂਰਨ ਮਾਲਕ ਹੋਣਾ ਹੈ।’¹²

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਔਰਤ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਨਾਵਲਕਾਰ ਆਪਣੇ ਨਾਵਲ ਵਿਚ ਆਨੰਦੀ ਪਾਤਰ ਰਾਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਕ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ ਕੁੜੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਤੋਂ ਸੰਪੰਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਉਸ ਲਈ ਕੈਰੀਅਰ ਵਿਚ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਿਰਫ ਪਤੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸਗੋਂ ਆਪਣੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਮਰਜ਼ੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਤਮ ਸਨਾਮਾਨ ਨਾਲ ਜਿਉਣ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਵੀ ਬਾਕੀ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਔਰਤ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਣ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦੀ ਵਿਆਹ ਵਰਗੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਨਾਲ ਜਿਉਣ ਦਾ ਰਾਸਤਾ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਰਾਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ:-

‘ਆਰ, ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਕਹਿ ‘ਤਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਬੱਚੇ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੇ, ਫਿਰ ਤੈਨੂੰ

ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ?’

‘ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ ਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਐ ਤੇ ਪਤਨਾ ਤੋਂ ਬੱਚੇ ਦੀ ਉਮੀਦ ਰੱਖਣਾ ਹਰ ਪਤੀ ਦਾ ਕੰਮ ਐ।’

‘ਤੈਨੂੰ ਬੱਚੇ ਦਿਸਦੇ ਆ, ਮੇਰਾ ਕੈਰੀਅਰ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ? ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਰਦ ਤੋਂ ਫੈਮੀਨਨ ਗਰੇਬ ਦੇਖੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ।’¹³

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿੱਥੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਘਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲਣ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਕਰਕੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਹੁਣ ਪਰਵਾਸੀ ਔਰਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਮਕਾਲੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਹਰ ਔਰਤ ਜੋ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾ ਤੋਂ ਉਪਰ ਚੁਣਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੇ ਸਵੈਮਾਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੌੜੀ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਟਾ:-

ਨਾਵਲ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਪਾਠਕ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਘਰ ਇਕ ਬਹੁ-ਪ੍ਰਤੀਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਪਿਆਰ, ਮਮਤਾ, ਸੁਰੱਖਿਆ, ਯਾਦ, ਭਰੋਸਾ, ਪਹਿਚਾਣ ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਨੇ ਇਹ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਘਰ ਤਬਦੀਲੀਸ਼ੀਲ ਸੰਕਲਪ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਸਫ਼ਰ ਦੇ ਨਾਲ ਘਰ ਦੇ ਅਰਥ, ਉਸਦਾ ਸੁਭਾਉ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਵੀ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦਾ ਨਾਵਲ ‘ਘਰ’ ਪਰਵਾਸੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਸ਼ਾਦ, ਸੰਘਰਸ਼, ਪਿਆਰ, ਯਾਦ ਅਤੇ ਟੁੱਟਦੇ ਘਰਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਸਿਰਫ ਪਰਵਾਸ ਦਾ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਉਹ ਹੋਂਦ ਹੈ ਜੋ ਆਖ਼ਿਰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਘਰ ਆਖ਼ਿਰ ਕੈ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆ

1. ਕੌਰ ਧਨਵੰਤ (ਡਾ.), (1994), ਆਧੁਨਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਕਹਾਣੀ ਬਿਰਤਾਂਤ-ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਧਿਐਨ, ਆਰਸੀ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਦਿੱਲੀ, ਪੰਨਾ: 33
2. ਰਾਣਾ ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ, (2025), ਲਤੀਫੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਡਿੱਗਿਆ ਹੰਝੂ, ਕੈਲੀਬਰ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਨਾ: 93
3. ਉਰੀ, ਪੰਨਾ: 105
4. Todorov Tzveton, (1939), Introduction To Poetics, University of Minnesota Press, Minneapolis, p: 6
5. Bal Mieke, Christine Van Boheemen (Translated), (1985), Narratology, University Toronto Press, p: 142
6. ਰਾਣਾ ਜਸਵੀਰ ਸਿੰਘ, (2025), ਲਤੀਫੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਡਿੱਗਿਆ ਹੰਝੂ, ਕੈਲੀਬਰ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, ਪਟਿਆਲਾ, ਪੰਨਾ: 92
7. ਉਰੀ, ਪੰਨਾ: 95
8. ਉਰੀ, ਪੰਨਾ: 120

Cite this Article-

ਸਿਮਰਜੀਤ ਕੌਰ (Simarjeet Kaur), ਹਰਜੀਤ ਅਟਵਾਲ ਦੇ ਨਾਵਲ ‘ਘਰ’ ਦਾ ਪਾਠਕੀ ਪ੍ਰਵਚਨ (Harjit Atwal De Naval ‘Ghar’ Da Pathki Parvachan), ਅਰਮਾਨ (ARMAAN), ISSN: 2583-9446 (O), Volume- 4, Issue- 2, April-June 2026, Page: 50-54.

Journal URL: www.armaan.org.in

DOI: <https://doi.org/10.64119/armaan.vol.4.issue2.10>

This article is an open access article published under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC 4.0) license. <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>